

ЭХЭ

Балма хүгшэн хэришэбэ. Гэр соонь харанхы, хүйтэн байба. Түлижэ түлижэ хааһан пеэшэниинь үни хада хүрэшэнхэй янзатай. Тиигээдшье гэрынъ хуушараа, муудаа. һайдхадаа газаа хүйтэниинь гэжэ хүйтэн гэшэгүй. һалхи цуурганай шангадаад ерэхэдэ, орбогорхон гэрынъ оёороороо гэхээр доһолон, даража унашана аа гү гэхээр хүдэлхэдэл гэнэ.

Балма хүгшэн хүниин түлэг дунда хэришэһэнэ гайхабагүй. һүүлэй хорёод жэл соо тэрэнэй хэреэгүй хүниинь гэжэ тоолохо болоо һаа, хурга дарама үсөөхэн. Түрүүн үнөөхил үдэр хүнигүй тэрэни тамалдаг бодолдо эзэлэгдэн, унтажа ядаһандаа хэридэг хэн. Харин мүнөө Балма урданай Балма бэшэ, мүнөө тэрэ хүгшэрөө. Үбэлэй хүни Балмын сэдхэл эзэлһэн гашуудал мэтэ дууһашагүй ута, харин хүгшэн хүнэй үргэһэн хэды майб даа, мэдээжэ хаям. Магад эды удаан саг соо хүниһөө хүнидэ хэрижэ һуражашье болоо. Үргэһэ нойр гээшэ һурасын хэрэг. Теэд хэн мэдэбэ даа, магад үнөөхил тэрэ бодолынь хаанаб даа, нэгэ тээ, зосоонь үлэжэшье болоо. Тиигээд хүниндөө, хүнды гэрэйнгээ оёрто гансаараа үлөөд хэбтэхэдэнь, хүгшэн эхын зүрхые мүнөөшье болотор амар тала үзүүлэнгүй гасалгажашье болоо. Теэд хэн мэдэбэ, хэн мэдэбэ, хүнэй зосоохиие хаража үзөө бэшэ аад, мэдэхэ гээшэ бэрхэтэй. Харин мэдээгүй аад, хэлэхэшье гээшэ бэрхэтэй. Угайдхадаа Балма үлүү булуугаа хүндэ хөөрэжэ ябадаг хүгшэн бэшэ.

Балма хэришоод удаан, хүдэлэнгүй хэбтэбэ. Гэртэнь зайн гал оруулһан шабын түмэр һалхинда утаар, уйтайгаар, зосоо уйтарма уйтайгаар — уйлагананашье гү даа, ёлоношье гү — гэншэнэ...

Хорёод жэл... Хэды үдэр, хэды хүни энэ хорёод жэл соо бэе бээе һэлгээб?! Тэды үдэр, тэды хүни Балмын

сэдьхэлые гансахан лэ бодол эзэлжэ, тамалжа ябаа. Тэрэ хүбүүн тухайнь бодол.

Балмын газар уһан дээрэхи габ гансахан лэ үри— Нима-Сэрэн хүбүүниинь — хорёод жэлэй урда тээ дайнда мордоо. Харин мүнөө болоходо Балма хүгшэнэй анхан хада хүнэй тухай хүбүүтэй, үриин зэргэ үритэй байһанайнь гэршэ болоһон хүбүүнэйнь сэрэгһээ урид үмдэжэ ябаһан хубсаһан, тиихэдэ сэрэгһээ эльгээһэн гурбан хушуутай, карандашаар бэшэһэн, оройдоол наймахан бэшэгүүд үлэнхэй.

Балма тэдэниинь бурханаа хадагалалгадаа адли нарыар, ямбатайгаар, анхан хада хадамда гарахадань эсэгынгээ бэлэглэһэн эрезэн шэрэтэй, модон ханзынгаа оёорто хадагалжа ябадаг. Нима-Сэрэмни ерэхэшье гэжэ найдаһандаа тэрэ хадагална бэшэ, харин миин даа, зүг лэ хадагалдаг. Теэд, сэхынь хэлэбэл, юундэ хадагалдагаа өөрөөшье хүсэд мэдэдэггүй.

Энэ бүдшье, энэ нэгэ татахада шууршаха нимгэн һальмагар саарһаншье аяар хорёод жэлэй турша сбб яагаашьегүй үлөө. Харин наһан соогоо хэдэн иимэ саарһа, хэдэн иимэ бүд эдэлхэ багжагар сула эзэниинь үни хада үгы...

Үгы... Түрүүшээр энэ аймшагтай үгэдэ эхын зүрхэн этигэгшэгүй бэлэй. Бэшэнһээн, сугтаа ошоһон нүхэдһөөнь, нэгэн гээ һаа, амиды мэндэб гэһэн гү, али шархатаад, бараг боложо байнаб гэһэн бэшэг, үгышье һаа наһа бараба гэһэн бишыхан хүхэхэн саарһан ерэдэг һэн.

Харин Нима-Сэрэнһээн энэ найман бэшэгэй һүүлээр амиды мэндэб гэһэн гү, али шархатабаб гэһэн бэшэгшье, наһа бараба гэһэн бишыхан хүхэхэн саарһаниинь ерээгүй. Юуншье ерээгүй. Теэд Балма энэ аймшагтай үгэдэ этигээгүй хүлээгээ. Дайнай таратар хүлээгээ. Дайнай тараһаншье хойно хүлээгээ. Теэд хүбүүнииньшье, хүбүүн тухайнь мэдээншье ерээгүй. Тиихэдэнь хүгшэн эхын хүлээхэшье, найдахашье арга

hалаа. Ядахадаа тэрэ абаралшан, мэдэлшэнүүдээр гүйжэ эхилээ. Абаха эдихэ дуратайшуул олон, харин тэдэнэй айладхадаг абарал өөһэдэйн тооһоо үсөөн бэшэ. Нэгэниинь: «амиды мэндэ ябана, удахашьегүй иигээд ерэхэ»,— гэхэ, нүгөөдэнь: «хүлээһэнэй хэрэг халаа, хүгшы, хүбүүнтнай бурханай боди хото боложо түрөө»,— гэхэ, харин гурбадахинь: «хаанашьеб даа, нэгэ тээ, мэндэ ябана, зүгөөр ерэхэ болзорын үдыхэн», — гэжэ айладхаха. Түрүүшээр тэдэнэй хэлэһэн үгыень Балма хүгшэн газарта дуһаангүй татадаг, этигэдэг бэлэй.

Тээд нэгэн доро «амиды», «үхэнхэй» гэхэн хоёр үгэдэ этигэхэ гээшэ бэрхэтэй. Ябан ябан сүхэрһэн эхын сэдхэл, эды һайхан «амиды мэндэ» гэхэн үгэдэ этигэхэе болижо шиидээ.

Эхын зүрхэн үри хүүгэнэйнгээ хаанашье яббал миин лэ хооһоор ханаагаа зобоод үлэдэггүй. Яжашье һаань, ямаршье аргаар һаань, тэрэ хүүгэндээ туһалха гэжэ зободог эхэ хүнэй зүрхэн гээшэ иимэл нэгэ нүгэлтэй. Тээд Балмада гансахан хүбүүнэйнгээ сайень шанажа, оймһо баарьяын хадхажа, үри хүүгэдын хүдэлгэжэ һууха зол заяан тудаагүй. Мүнөө Балма гансал маани уншажа, ганса үриингөө хойтын ябадалда туһалха аргатай үлөө. Үдэртөөшье, һүниңдөөшье һэришоод хэбтэхэдээ, тэрэ маанил-маанил-маанил уншадаг бэлэй. Хэды мааниб — бум, доншуур, сая гү? Хэн мэдэбэ. Балмын уншанан бүхы энэ маани тоолохо тоо сохом биийшье гэхэ гээшэ бэрхэтэй.

Балма һэриһэнээ гайхабагүй. Тэрэ ондоо юумэ гайхаба. Энээнһээ урда һэрин лэ сасуунь зүрхыень энэ гэр соохидонь адли баһал тиимэ харанхы, баһал тиимэ хүйтэн, зосоо жэхымэ мэдэрэл абаргада хабшуулан зобоогшо хэн. Харин мүнөө хүгшэн Балмын зүрхэн дорюунаар, хүсэтэйгөөр сохилжо байба. Зосоошье уужам, сүлөө гэрэлтэй шэнги. Юунэйшье болоһые түрүүшээр Балма ойлгожо ядаба. Тиигээд гэнтэ

һанажархиба, ойлгожорхибо. Сахилгаан мэтэ түргөөр, хурсаар энэ бодол зосоохиинь гэрэлтүүлбэ.

Тээсгэн һаяшаг нютагаинь үбгэн Ивалгын дасан сагаа һарын хуралда гэжэ ошоо юм. Балма хүгшэн баһал эжэлжэ ядаад, хүбүүнэйм абарал эрижэ ерыт, мүн баһа олоной буянда оролсуужан гэжэ нэгэ шэлтэйхэн зулын тоһо, колхозһоо абанан пенсингээ хахадые тэрэ үбгэнөөр эльгэһэн юм.

Харин тэрэ үбгэниинь арбаад хоножо, үсэгэлдэр лэ бусахадаа: «Хүбүүнииньшье үни хада үгы юм хаям даа. Мүнөө дүрбэдэхи түрэлдөө, зүүн хойто зүгтэпь набтархан шара һамгатай айлда хүбүүн боложо түрөөд байна»,— гэһэн абарал асарба.

Хэрбээ «амиды» гэжэ абаралай буубал, Балма сохом үнэншэхгүй байгаа. Харин хүбүүень баһал, дахин хүнэй үри боложо, угайдхадаа бүри хажуудань түрөө гээшэ эхын сэдхэлдэ тааруу, дүтэ, дүтэһөө гадна, зүрхөө хаха баярлажа байба. Балма энэ абаралай арсашагүй зүбтэ улаан голоороо этигэбэ.

Зүгөөр түрүүшээр тэрэ үбгэнөөрөө зүүн хойнонь, тиихэдэ үшөө набтархан шара һамгатай айл байха юм һэм гэжэ ехэ үни зүбшэн ойлгожо ядабад. Юундэб гэхэдэ, Балма өөрөө тосхонойнгоо эгээн зүүн хойто захын орбогорхон гэр соо һудаг байгаа. Зүүн хойнонь набтар шара һамгатайһаа байха ямаршье айл үгы юм.

Айладхаһан юумынь мартажархёод, худалаар хэлэжэ һууна гэжэ һанана аа гү гэһэндэл:

— Тиигэжэл хэлээбшэбы даа,— гэжэ үбгэжөөл дахин муу юумэ һаналтагүйгөөр дабтаба.

Гайхалаа бараха хирэндээ дүтэлжэ байтараа гэнтэ үбгэжөөл:

—Үгы, юрэдөө, зүүн хойто гэжэ энэ хажуудахи тосхониемнай хэлээгүй юм гү? — гэжэ таатай юумэ һананандаа үндэгэшэбэ.

—Зүнтэгэлһэнэймнай заха энэл даа,— гэжэ хүгшэншье ухаа алдаба,— Теэд набтар шарахан

намгатай тэндэ хэнэйхи байлтайб?

—Тэндэ хэнэйхииньшье хара гү, али шара намгатайень бидэ яаж мэдэхэбибди. Ошоод лэ нурагшалха юм гүбэ,— гэжэ тугаарай орёо таабари тайлаһан үбгэжөөл энэ жэжэ юмэ тообогүй. Тиигээд:

—Тэндэл гэжэ хэлсэе, бэшэ олон юмэ байхагүй,— гэжэ тоосоогоо дүүргэһэн дээрэ тоолобо...

Зүб даа, яаж мартжа болохоб. Балмын хорёод жэл соо хооһоор хүлээһэн хүбүүнийн энэ мүнөө хажуудань, оройдоол зургаа модоной газарта, ойронь шахуу байна ха юм. Хүгшэн эхын уншааша тэрэ хэдэн сая, доншуур маани туһалаагүйдөө яагааб даа.

«Амитанай үри боложо түрөө хадаа удаан жаргал, ута наһа эдлэжэ яба даа, хүүгэмни»,— гэжэ Балма хүгшэн наманшалба.

Тиигээд хайшан гэжэ хүбүүндээ ошохо, хайшан гэжэ тэрээнтэээ золгохо тухайгаа удаан бодобо. Тээд хүгшэнэй бодолой хэдышье ута һаань, үбэлэй һүни бүри ута байба. Харин Балма хүбүүгээ ошожо хараха тухайгаа бодоходоо бүри тэсэжэ ядаба. Ядахадаа арбан таба шэрээ дээрээ һүүжэ можоёо урилан эрьелдээдшье үзэбэ. Тээд энээнһэнь һүни үлүү богони болобогүй.

Аргынгаа барагдахада, хүгшэн бодожо, галаа түлибэ. Сайгаа шанажа нэгэ аяга юундэшьеб яаража, нэбэлжэ байжа уужархёод, бэшэ бээе намааруулха юмэ олобогүй. Гайхахадаа газааша гаража, хашаа руугаа һалирба. Нэгэшье бодоһон айл байбагүй. Сог мүшэнэй нилээн баруулжаа тонгойгоош һаань, үшөөл харанхы зандаа. Үнэнииньшье хэбтэриһээ бодоодүй байба. Хүнэй бии болоходо, һэриһэн янзатай, гүнзэгыгөөр һанаа алдажа шуухираад, залхуугаар нэгэ-хоёр хибэдэһээ хибэжэ эхилбэ. Үнээндээ үбһыень үгөөд, гэртээ орожо дахин хэды аяга сай һоробо.

Тиигэһэншье хойнонь газаа үнөөхи харанхы зандаа байба. Бурханайнгаа урда зула носоожо, сан табяад,

Балма дээрэ наманшалан удаан, эсэтэрээ мүргэбэ.

Арай шамайхан гэгээ оруулаад, ханзынгаа оёрой эгээл найн хубсаһа үмдэжэ, Балма колхозой правлени руу гүйбэ. Тээд правлени харанхы байба. Үүдын татаад үзэбэ, тэрэнь суургатай байба. «Яагаа Мүнөөнэй зон яаралгүй нобшо... Харин бидэ урдань эды багта...» гэжэ аман соогоо гэмэржэ ябаад, бригадиртан тээшэ шамдаба. Бригадиртан наял бодожо байба. Ньюраашье угаагаадүй, пеэцэнэйнгээ амһарта гуталаа үмдэжэ һууһан Галдан бригадир Балмын орожо ерэхэдэ, ойлгожо ядан гэлыбэ.

—Үгы, энэ үүр-сүүрээр Балма хээтэй хайшаа уухилба гэшэбта?

—Галдан, юрэдөө, ши Харгааһата гаража ерэхьем нэгэ мори асал даа намда,— гэжэ хүгшэн сэхээе табиба.

Морин хомор, теэдшье хуул иишэ тиишэ ябаха байнал даа, нэгэ морин, Доржын халтагшан, зүгөөр та, хээтэй, тэрэнээр ябажа бирахагүй гээбта даа, хирэдэг хэбэртэйгшэ гэжэ байгаад, Галдан олон табаяа тоолохоор забдаба.

— Шамһаа моришье эриһэмни энэ, юрэдөө нэгэ боожолжо Харгааһата хүрэхэ юумэ үгэхэ һаа үгэ. Үгы һаашни энэ бэээрээ түрүүлэгшэдэ ошохом,— гэжэ Балма хээтэй Галданай шашаа үнишье шагнаха янзагүйгөөр шангаржа, асуудал эрид табиба. Бригадир нэгэ хэды галайнгаа амһар руу хаража һуун татаад, бага шэлээ һабардаад, маажаад:

— Тэрэ нэгэ Шарабай хээр гэжэ юумэ биил даа, тэрэни барижа ошохо болообта? — гэжэ гүбэрбэ.— Шарга зэмсэгтэй гүт?

Моритой болоһондоо баярлаһан Балма хүгшэн газашаа яаража, үүдээ хаажархиһан хойноо:

— Олохоб, — гэжэ бригадиртаа харюусаба. Балмын Харгааһата хүрэхөө ябахада, сагаан жабар соһоо наял наран бултайба. Сэн-бун болоһон Балма анхан хада нагасатанайнь үри һадаһан болохо нэгэ

айлда хүрэжэ морёо байлгаба.

Яаража байжа сайлаад, айлайнгаа эзэн эхэнэртэй урда таһалга руунь орожо, Балма хүгшэн нэгэ оролго шэбэр-һабир гэлдэбэ.

Тиигээд дахин шаргадаа һуужа, магазинай үйлсын баруун хажуугай урдаһаа гурбадахи гэр бэдэрэн догшуулба.

Тэрэ гэрынь зүүгээрээ гурбан сонхотой, үндэр ехэ, шэнээр бариһан гэр байба. Тёосо барижа хаданан харшынь үүдэнэй хажуудахи зайн галай столбдо морёо уяад, орохо гэжэ ябатараа Балма гэнтэ юундэшьеб зүрхэсэжэ, аалидаба. Нэхы дэгэл дороһоонь зүрхэнэйнгөө шангаар, түргэ түргэн сохижо байһые мэдэрбэ. Эды тухай яаража, зорюута ерэнэн аад, мүнөө болоходо, иигэжэ орохоо халажа ядан түдэгэсэһэнөө гайхаба, теэд ойлгобогүй.

Гэртэ ороходонь, тэрэ айлайхынь сайлажа байба. Тэдэнь өөрынь лэ хүбүүнэй тухай һананай, залуухан, яһалашье набтар шарахан һамгатай, айлайхи байба.

— һайн гүтэ,— гэжэрхёод, Балма саашань юушье хэхэ, юушье хэлэхээ ойлгожо ядан үүдэндэ зогсобо. Зүгөөр нюдэниинь эжэлүүдгүй столой саагуур харагдааша хоёр бишыхан үхибүүд тээшэ ошобо. Горитойхониинь, басаганиинь, жаахан хонхогорхон табат сооһоо юушьеб тухагүй халбагадана. Харин нүгөөдэнь хүбүүн хаш. Тэрэнь бүри бишыхан, һая үөнһөө үнгэржэ ябаһан янзатай. Эхэнь тэрээнээ үбэр дээрээ һуулганхай, бишыхан халбагаар хооллуулна.

Балмын нюдэн тэрээхэн хүбүүндэнь тогтожо, шэг шарайень һалахаар бэшэ хомхойгоор шэншэлбэ.

Гэрэй эзэн эхэнэр үхибүүгээ урдаа бариһан зандаа үндыжэ:

— һуугты,— гэжэ һандай татаба.

Һуугаадшье байхадаа, Балмын нюдэн тэрээхэн хүүгэнһөө һалабагүй. Түрүүшээр Балма тэрэни адлирхуушье гэшэ гү гэжэ һанаба. Зүгөөр хараһаар

хараһаар байтарань адлишье юумэ ехэ олдобогүй.

Энээхэн хүбүүнийнь түхэрээн шарахан, мяхалиг сулахан хүбүүхэн байба. Харин Нима-Сэрэниинь багадаа ташарайгүйхэн, гонзогор харахан хүбүүн байһан юм. Харин һаншагтань, тээ нидхынь дээхэнүүр харахан мэнгэ бии бэлэй. Үетэниинь тэрэнээ: «Үү, энэ һаншагташ хулпаа ябанал!» — гэжэ наадалдаг юм һэн.

Эзэн эхэнэр танигдаагүй айлшанайнгаа юумэ хэлэхынь хүлээжэ, удаан шагнаархан һууба. Тээд айлшаниинь юушье хэлэбэгүй, юушье дуугарбагүй. Эзэн эхэнэр гайхаһан янзатайгаар нэгэ дахин үбгэн руугаа харажархёод, дахин хүбүүгээ эдээлүүлжэ эхилбэ.

— Наашаа һуужа сай уугты,— гэжэ үбгэниинь Балмада хандаба. Тээд Балма мүнөөхил хүбүүгээ гэтэшэнхэй, хүдэлэнгүй һууба.

— Наашаа һуужа, сай уугты,— гэжэ үбгэниинь шангаханаар дабтаба. Хэбэрынь Балмые шэхэ хатуушаг хүгшы гэжэ һанаа хаш.

Сайшье уужа һуухадаа, Балма тэрэ хүбүүнһээ нүдөө һалгабагүй.

Хүбүүнэйнгээ бага ябадагынь хэзээ хэзээнэйхидээ орходоо элээр, тодоор зосоонь оробо. Үгы даа, үгы, жаахаш адли бэшэл даа. Өөрынь хүбүүн юумэшье эдихэдээ иигэжэ эдидэггүй һэн. Энэнь хомхойгоор, дуратайгаар, бүри хажуугаарнь тоомоо таһархатай, амаа ехээр ангайн, тангаасагүйгөөр эдинэ. Харин Нима-Сэрэниинь иимэ хомхой бэшэ, юумэ эдихэдээ хододоо баалуулха тооной эдидэг бэлэй.

Тиимэ даа, урдань өөрынь хүбүүн бэшэ, харин тон амяараа, ондоо зоной үхибүүн. Балма өөрынгөө хүбүүе хаанашье ябаа һаань, ямаршье болошоод байгаа һаань нүдөөшье аняад таниха. Мүнөө хүгшэн баһал иигэжэ энэ мэхэлүүлбэ хаям даа. Тээд үни хада үгы хүбүүгээ мүнөө эндэ ерэшөөд, бодото бэээрээ һуужа байхын тухай һанаха гзэшэ яаһан тэнэг хэрэг бэ даа. Тээд хүбүүниинь үнэхөөрөө эндэ ерэшөөд һуугаа гээшэ һаа, хажуудаа

нууһан түрэнэн гансахан эжыхэнээ иигэжэ тоонгүй, урдаһааньшье харангүй, амяараа хүнэй үбэр дээрэ һанаа амгалан эдеэлжэ нууха һаал? Өөрөө иимэ болошоод нууха бэшэ, харин энээхэнэй тухай хүбүүтэйхэн болоод ябаха байгаа бэшэ гү?

Балмын нюдэн уһатажа, нэгэ сэлсэгэр нулимса зубхи дээрэнэ багтажа ядан, хүгшэнэй уршалаатай, наршагар хасар уруу гоожобо. Балма гэнтэ бодожо, малгайгаа үмдөөд, үгэшье хэлэнгүй, газаашаа гарашаба.

Хахадсаань болотор нуһан сайнь стол дээрэ үшөөл уурал һабаһаар байба.

Үбгэ һамган хоёр гайхалсан, бэе бэеэ шэртэбэ. Тиигээд һамганиинь хүбүүгээ абаашажа шэрээ соонь табижархёод, өөрөө сайлахаар столдо нууба.

Юушье ойлгоогүй үлэшһэн үбгэнэинь бодожо сонхоор шагаахада, тэрэ жэгтэй айлшанайнь шарга зүүн захын айлай саагуур харагдахаа болино орожо ябаба.